

door prof. dr. H. J. van Zuthem

*Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid,
Beleidsgerichte toekomstverkenning, deel 1: een poging
tot uitlokking, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1980,
prijs: f 22,50.*

*Deze studie wordt besproken door prof. dr. H. J. van
Zuthem, hoogleraar bedrijfssociologie aan de TH-
Twente.*

Met beleid de toekomst in

De WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) heeft vorig jaar een rapport gepubliceerd "Beleidsgerichte toekomstverkenning, deel 1: een poging tot uitlokking". In dit rapport wordt een andere koers gevaren dan een eerder in 1977 verschenen rapport van dezelfde raad "De komende vijftientig jaar". Het verschil zit vooral in het invoeren van wat in het recente rapport wordt genoemd de sociale, politieke en ideologische tegenstellingen. Hieruit volgt dan een bepaalde methode van toekomstverkenning, nl. het terugbrengen van mogelijke problemen in de toekomst tot politieke meningsverschillen in het heden. Simpel gezegd: in het heden ligt wat worden zal.

De inhoud

Wie de toekomst wil verkennen vanuit huidige sociale, politieke en ideologische tegenstellingen zit met de grote moeilijkheid dat er zoveel tegenstellingen zijn. Het rapport stelt, dat de bestaande politieke en maatschappelijke groeperingen vanwege hun interne tegenstellingen geen goed uitgangspunt vormen. Er moet derhalve op een hoger abstractie-niveau worden gewerkt. Uitgangspunt hiervan zijn de karakteristieke visies, door het rapport aangeduid met liberaal, socialistisch en confessioneel.

Bij het bestuderen van het rapport dient men dus te bedenken, dat deze drie karakteristieke visies niet vereenzelvigd mogen worden met reële politieke stromingen zoals de VVD, de PvdA en het CDA. Het gaat om achterliggende waardeoriëntaties, die in principe (zij het met wisselende

accenten) overal kunnen voorkomen.

Dit blijkt duidelijk uit de toelichting, dat bij liberaal moet worden gedacht aan het uitgangspunt, dat het menselijk handelen berust op individuele wilsvorming. Bij socialistisch moet worden gedacht aan de beïnvloeding van het gedrag door maatschappelijke structuren en bij confessionalisme aan externe inspiratie.

Naast deze indeling maakt het rapport ook een onderscheid in twee mogelijke houdingen van mensen, nl. een technocratische en een sociocratische. Met een technocratische houding wordt bedoeld het denken en handelen vanuit technische processen en ontwikkelingen en vanuit mogelijkheden van sturing en planning in hiërarchisch verband. Sociocratisch duidt op sociale processen en ontwikkelingen en op mogelijkheden van sociale beheersing

door onderlinge beheersing op basis van gelijkwaardigheid.

Het is duidelijk, dat mensen en groepen zich van elkaar onderscheiden door vertrouwen in het een en wantrouwen in het ander. In het rapport wordt dan ook uitgegaan van twee houdingen: vertrouwen in technocratische en wantrouwen in sociocratische initiatieven en vertrouwen in sociocratische en wantrouwen in technocratische initiatieven. Op deze wijze komt het rapport in samenhang met de drie karakteristieke visies tot zes fundamentele stellingnames. Vanuit deze stellingnames komt men gemakkelijk bij evenzovele toekomstvisies en toekomstbeelden. De volgende stap in het rapport is het bieden van een bepaalde mogelijke ontwikkeling van onze westerse samenlevingen, het zgn. scenario A. Dit scenario gaat uit van een hoge graad van openheid en economische stabiliteit tussen en binnen ontwikkelde landen, toenemende handel tussen ontwikkelde landen en de derde wereld en handhaving van dominante waarden (volledige werkgelegenheid, economische groei, ontplooiing, economische stabiliteit e.d.).

De bedoeling van het rapport is nu de Nederlandse samenleving (d.w.z. de diverse maatschappelijke en politieke stromingen) uit te dagen dit scenario (dat zoals het rapport zelf zegt is opgesteld vanuit een groot vertrouwen in technocratische initiatieven) te confronteren met de hierboven genoemde fundamentele visies. Men dient goed te bedenken, dat het hier gaat om een bepaalde methode van werken en discussiëren. Toch is het scenario A geen willekeurig gekozen voorbeeld. Duidelijk wordt gesteld, dat voor velen het primaat van de economische groei vanzelf spreekt, evenals de gedachte dat de ontwikkelingen primair economisch-technologisch van aard zijn.

De visies

Het is interessant te lezen, hoe in het rapport de drie visies worden beschreven. De liberale visie denkt vanuit gelijkwaardigheid en verdraagzaamheid. Vrijheid staat centraal en de overheid dient zich terughoudend op te stellen. Verschillen tussen mensen komen vooral voort uit aangeboren eigenschappen. In het socialisme wordt het menselijk handelen vooral bepaald door de samenleving. De mens kan zich alleen ontplooiën in solidariteit met anderen. Vrijheid moet niet gelaten worden (liberalisme) maar gemaakt worden door de samenleving. Verschillen tussen mensen hangen samen met levensomstandigheden. Bij het confessionalisme ligt de uiteindelijke bestemming van de mens niet in dit leven. Grondslag voor het maatschappelijk gedrag is de verantwoordelijkheid voor de naaste. Verschillen tussen mensen moeten ook in verband worden gebracht met een hogere kracht, naast levensomstandigheden en aangeboren eigenschappen.

Treffend is het, dat het rapport de drie visies vergelijkt resp. met de bekende trits vrijheid, gelijkheid en broederschap uit de Franse revolutie. Er zullen ongetwijfeld vele lezers zijn, die direct de aantekening maken dat hiermee allerlei verschillen onvoldoende diep worden gepeild. Toch kan niet worden ontkend, dat deze motieven ook in ons volk sterk leven.

In het verlengde van deze visies liggen de politiek-ideologische plaatsbepalingen en met name de kijk op de wijze van besturing. Het gekozen scenario A ligt het dichtst bij de liberale visie, waarin de overheid zich terughoudend dient op te stellen. De markt wordt een belangrijke rol toebedeeld in de besturing. In de socialistische visie staat de politiek-bestuurlijke aanpak voorop, terwijl bij het confessionalisme gedacht wordt vanuit een ordening waaruit politiek, economie en sociaal-culturele zaken geïntegreerd voorko-

men. Zo geformuleerd passen deze drie plaatsbepalingen nog in de technocratische aanpak. Het is de vraag, welke betekenis het vertrouwen in de sociocratische aanpak zal krijgen in de toekomst.

De uitlokking

Zoals hierboven al is aangegeven, probeert het rapport een discussie op gang te brengen door een prikkelend voorbeeld (scenario A) te introduceren. De WRR wil niet vanuit de ivoren toren de toekomst verkennen, maar via een discussie op brede schaal mensen en groepen bewust maken van de betekenis van normatieve uitgangspunten voor de toekomst. De vragen die aan het eind van het rapport gesteld worden zijn:

- zijn de omschreven karakteristieke visies en het onderscheid in technocratische en sociocratische initiatieven bruikbaar?
- welke doelstellingen moeten met de karakteristieke visies worden verbonden?
- welke bouwstenen kunnen worden aangedragen voor het ontwikkelen van toekomstbeelden?

Door dit rapport met dit soort vragen ter discussie te stellen, meent de WRR met behoud van ieders verantwoordelijkheid bij te dragen aan een vruchtbare samenwerking tussen wetenschap en politiek en zo een beter zicht te geven op de maakbaarheid van de toekomst.

De kritiek

Het is duidelijk, dat de WRR zich met dit rapport erg kwetsbaar heeft opgesteld. Er is gemakkelijk kritiek uit te oefenen. De inmiddels verschenen kritiek toont dat ook wel aan. Bijvoorbeeld: wie herkent zich in de geformuleerde karakteristieke visies?

Ik meen, dat men deze poging van de WRR alleen maar recht doet, wanneer men de gekozen methode op de korrel neemt. Zoals gezegd is de stelling, dat de toekomst mede bepaald wordt door de bestaande politieke en maatschappelijke visies. In het politieke handelen komen gewenste toekomst naar voren, die per definitie probleemloos zijn. De werkelijkheid is echter anders, mede als gevolg van het feit dat in de visies en in het politiek handelen onjuiste keuzes worden gemaakt. Deze methode van toekomstverkenning wil nu vanuit een consequent gehanteerd scenario (in dit geval een groei-scenario) laten zien hoe het verband is tussen visie en werkelijkheid, teneinde nu een discussie over die visies meer zinvol te maken. Kort gezegd gaat het om een kwalitatieve verbetering van de politieke discussie en het politiek handelen.

Terecht kan men stellen, dat deze methode als zodanig nogal technocratische aandoet. Immers, de veronderstelling is dat de ontwikkelingen rationeel beheersbaar zijn wanneer mensen bereid zijn hun keuzes ter discussie te stellen op grond van de gevolgen van die keuzes. Een andere veronderstelling is, dat juist die gevolgen de mensen met elkaar verbinden en van elkaar afhankelijk maken, in vele opzichten op wereldwijde schaal. Wanneer we wat afstand nemen van de ongunstige klank in het woord technocratie, dan lijkt mij die aanpak alleszins verdedigbaar. Mijn bezwaar tegen de methode van de WRR is, dat de uitlokking tot discussie te weinig gestructureerd is. Het gaat er om dat men aan de hand van het gekozen voorbeeld (scenario A) een eigen scenario ontwerpt, waarin de normatief gefundeerde keuzes zichtbaar worden. De wetenschappelijke bijdrage van de WRR kan dan liggen in het "doorberekenen" van de gevolgen. Het zijn deze gevolgen, die een kans bieden tot bijstelling van huidige opvattingen.

De huidige aanpak van de WRR biedt veel mogelijkheden voor ontsnapping, vooral door de wat gekunstelde ideaaltypische indelingen van visies en strategieën. Het is te hopen, dat de WRR zich door de kritiek hierop niet laat afleiden, maar de politieke en maatschappelijke stromingen blijft uitdagen met eigen scenario's te komen. De kans op een kwalita-

tieve verbetering van de politieke discussie en het politiek handelen mag niet worden verspeeld.

